

عناصر مای و مذهبی در فلزکاری عصر صفوی

تدوین و سردآویز

بهاره براتی

محمد افروغ

براتی، بهاره، ۱۳۵۸ - گردآورنده	سرشناسه:
عناصر ملی و مذهبی در فلزکاری عصر صفوی، تدوین و گردآوری بهاره براتی، محمد افروغ	عنوان و نام پدیدآور:
شهرکرد، دانشگاه شهرکرد، ۱۳۹۵.	مشخصات نشر:
ت. ۱۳۵ ص: مصور (بخشی رنگی).	مشخصات ظاهری:
(۹۷۸-۶۰۰-۷۹۹۷-۱۶-۱)	شابک:
فیبا	وضعیت فهرست‌نویسی:
ص. ع. به انگلیسی Bahareh Barati, Mohammad Afroogh. National and religious elements in metal	یادداشت:
Safavid	
کتابنامه: ص [۱۲۹] - ۱۳۵.	یادداشت:
هنر صفوی - ایران - زمینه و موضوع	موضوع:
Art, Safavid -- Iran -- Themes, motives	موضوع:
فلزکاری هنری اسلامی - ایران - زمینه و موضوع	موضوع:
Islamic art metal-work -- Iran -- Themes, motives	موضوع:
هنر هنری - ایران - زمینه و موضوع	موضوع:
Art metal-work -- Iran -- Themes, motives	موضوع:
ایران - تاریخ - صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ ق.	موضوع:
Iran -- History -- Safavids, 1501 - 1736	موضوع:
افروغ، محمد، ۱۳۶۰ - گردآورنده	شناسه افزوده:
دانشگاه شهرکرد	شناسه افزوده:
۹ ۱۳۹۵ ع ۴ پ ۱۸۳ N	رده‌بندی کنگره:
۷۰۹/۵۵۲۱	رده‌بندی دیویی:
۴۴۶۷۰۰۸	شماره کتابشناسی ملی:

انتشارات دانشگاه شهرکرد

عناصر ملی و مذهبی در فلزکاری عصر صفوی	نام کتاب:
بهاره براتی، محمد افروغ	تدوین و گردآوری:
ابراهیم ظاهری عبده‌وند	ویراستار ادبی:
دانشگاه شهرکرد	ناشر:
فاطمه قانی	امور فنی و اجرایی:
بهار ۱۳۹۶	چاپ اول:
۵۰۰ نسخه	تیراژ:
وزیری	قطع:
ارس	چاپ:
فاطمه قانی	صفحه‌آرا:
۹۵۰۰۰ ریال	قیمت:
۹۷۸-۶۰۰-۷۹۹۷-۱۶-۱	شابک:

کلیه حقوق این اثر برای نویسندگان و دانشگاه شهرکرد محفوظ است.
نشانی: چهارمحال و بختیاری، شهرکرد، بلوار رهبر، انتشارات دانشگاه شهرکرد، صندوق پستی ۱۱۵.

بسم الرحمن الرحيم

سپاس و آفرین خدای را که بدایع صنع او را غایت نیست و هستی او را بدایت و نهایت نیست، آفریننده زمین و زمان و صانع کون و مکان و برگزیننده آدمیان بر انواع حیوان بدانچه ایشان را ارزانی داشت از فضیلت نطق و بیان تا به چشم خرد در آفریده‌ها نگرد و بر هستی آفریدگار گواهی دهد - "رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ" و ورود خدای باد بر محمد که خاتم انبیا و بهترین اصفیا و راهنمای خلق به طریق هدی و شناخت‌خواه امت به روز جزاست و برگزیدگان آل و اصحاب او و سلام بر حضرت شاد ولایت پناه، امیرالمؤمنین علی (ع) و اولاد الاکرام که نام مقدسشان زین افزای عالم آفرینش است و عروه الوثقی عرفان.

« از کتاب فارسنامه ابن بلخی »

پروفسور کریستی ویلسون آمریکایی

طرح صنایع ایران راهنمای تمام عالم بوده است. صنعت، اساس ترین و مهم ترین فعالیت قوم ایرانی بوده و گران بها ترین خدمت آنان به تمدن جهان است (ویلسون - تاریخ صنایع ایران - عبدالله فرار)

پیش‌نگاه

از جمله وظایف اصلی حوزه پژوهش هنری در دوران حاضر، این است که به عنوان عنصری مؤثر در شکل‌گیری و جهت‌یابی سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های جامعه، گذشته تاریخ و هنر قومی و ملی خود را بشناسد و پرده‌های چهل نسبت به سنت و فرهنگ آبا و اجدادی را کنار زند. شناخت هنر قدسی و سنتی غنی و بارور ایران، ابزار عمده‌ای برای درمان این چهل و تشخیص مسیر و مرکز ثقل حیات فرهنگی جامعه است. بدون آگاهی از پراها و چگونگی شکوفایی هنر در دوران خاصی از گذشته و شناخت عوامل مؤثر بر آن، تلاش برای بازسازی یا تجدید حیات هنرهای سنتی جز ایجاد تنش‌های ناهنجار در هیاهو و اغتشاش وجود در هنرهای کاربردی معاصر، نتیجه‌ای دربر نخواهد داشت.

جستجو و شناخت روح حلاق گذشته و ریشه‌های زنده و سالم هنر سنتی، می‌تواند همسان آفتاب تیرگی را بر بزم پدیده نظام‌ها را بنمایاند و هر آنچه را همواره در ابهام بوده است شفافیت و وضوح بخشد. این روشنایی است که شاید رخوت، سستی و خواب آلودگی از هنر هویت‌مند و اصالت‌مدا ایرانی - اسلامی پیراسته و به انرژی سازنده و نیروی خلاقه بدل شود تا پایانی بر سردرگمی‌ها و بی‌مایگی‌های هنری دوران جدید باشد و به هنروران سرگشته معاصر، آرامش، سلامت و راحت روح عطا کند؛ آرامشی که انسان برای وصول به آن آفریده شده است و چه نماند چه نداند آن را جستجو می‌کند. تنها زمانی به این آرامش می‌رسد که قداست هنر را بشناسد و خود را در برابر اراده، معیشت، خرد پاک و حکمت بالغه آفریدگار تسلیم کند.

با روی کار آمدن هر حکومتی، نگرش‌ها و ایدئولوژی‌های جامعه، برای خود را به اندیشه‌ها و آرمان‌های حکومت حاکم می‌دهد. حکومت صفوی نیز در زمان خود از چنین شرایطی برخوردار بود؛ یعنی تا قبل از روی کار آمدن این سلسله ایرانی، به مدت نه قرن - از ورود اعراب تا ظهور صفوی - حکومت‌ها و دولت‌ها بیگانه حکومت می‌کردند که دارای اندیشه و مذهب "تسنن" بودند؛ ولی با ظهور صفویه که خود ریشه در عرفان و تصوف ایرانی و اندیشه‌های ایرانی و به نوعی باستانی داشت، جهان‌بینی و ایدئولوژی حاکم بر ایران آن زمان تغییر و مذهب تشیع از درون آموزه‌های دینی ایران باستان،

عرفان و تصوف ایرانی متولد شد که شاهد تأثیرات و ردپای این تأثیرات به خصوص در نگرش حاکمان صفوی هستیم. در اندیشه این حاکمان، شاه سایه خدا (ظل الله)، صاحب فرّ شاهی، نماینده ائمه (ع) و مرشد کامل بود که بعضی از این عناصر یاد آور اندیشه‌های دوران ساسانی است.

این دوره، از دوره‌های درخشان تمدن ایرانی-اسلامی در حوزه هنر است که بر پایه نیرو و ایدئولوژی "مذهب تشیع" و عناصر "هویت ملی" به رشد و بالندگی رسید. هنر دوران صفوی به خصوص هنر "فلزکاری" در این دوره به غیر از اندیشه و ایدئولوژی حاکم، محصول تلاش و مهارت و نیز پشتیبانی و حمایت شهریاران صفوی بوده است. همان‌طور که در فصول بعد گفته خواهد شد، این سلسله نه تنها موجب وحدت و سیاسی و نیز رسمیت یافتن مذهب تشیع شد، بلکه در بعد فرهنگی نیز اعتلای هنرهای گوناگون را در پی داشت؛ به طوری که در این دوره، سبک‌های محلی انسجام یافته و با بهره‌گیری از میراث هنر ادوار پیش، شاهکارهای بی‌بدیل پدید آمد. در واقع آنچه به عنوان هنر فلزکاری عصر صفوی شناخته می‌شود در واقع برآمده از ذهن حاکمان و ایدئولوژی دولت صفوی است. مگر نه این است که حکومت‌ها در جهت‌گیری هنر و ادبیات تأثیرگذار و نقش آفرینند، هرچند که ذوق، سلیقه، فحیده و اندیشه هنرمند در ظاهر و باطن اثر هنری جلوه‌گر می‌شود و این عوامل بر روح آن حاکم است. بر این اساس، گرایش شاهان صفوی در شکوفایی جنبه‌ای از هنر عیش و سزای داشت که علاوه بر تمایلات فردی هنرمند، ایدئولوژی حاکم بر جامعه را جلوه‌گر می‌ساخت. صفویه آمیخته‌ای از میراث‌های گوناگون بود. در جنبه‌های هنر به خصوص در عرصه هنر فلزکاری نیز آنان از میراث هنری باشکوه و درخشان "ایالت خراسان" چه در زمان سلجوقی، (اوج درخشان هنر فلزکاری) و چه در دوره‌های بعد یعنی در دوران تیموری، بهره‌مند بودند.

۱ ایالت خراسان سرزمینی با پیشینه درخشان، در دوران سلجوقی به یکی از مکاتب هنری فلزکاری مبدل گشت که در حقیقت نشر دهنده این هنر در دوره‌های بعدی به سایر بلاد اسلامی هم‌چون موصل، دمشق و قاهره و بعدها، یعنی در زمان صفویه، به غرب ایران و اصفهان (پایتخت) این امپراطوری، بود.

این چنین حکومتی که بر مدار مذهب و مفاهیم شیعی استوار بود، مقوله "هنر" و به ویژه "هنر فلزکاری" را نیز با این اندیشه هم‌آواز کرد. در هنر فلزکاری این دوران، مفاهیم و مضامین شیعی و نیز عناصر "هویت ملی" همچون "شعر و ادبیات فارسی"، "زبان" و "خط"، دیگر بار روی آثار فلزی این دوره احیا شد.

در این پژوهش بررسی و تبیین مفاهیم و مضامین شیعی و ملی، در قالب کتیبه‌های حک شده بر آثار و اشیاء فلزی دوران صفوی که خود نوعی از تزئین است، به عنوان هدف چشم‌انداز مدنظر بوده است. در شرایطی که بیشتر آثار موجود از این عصر طلایی هنر ایران، در مجموعه‌ها و موزه‌های غربیان نگهداری می‌شود و یا در پستوهای مجمرعه‌داران داخلی مخفی شده است، تحقیق و پژوهش کاری بسیار دشوار خواهد بود. با این همه، کارندان سعی کردند از طریق مطالعه جریان‌های مذهبی و سیاسی عصر صفوی، از طریق مطالعه منابع گوناگون و تحلیل و تطبیق آن‌ها با خود آثار به روش عقلی پیوند بین هنر عصر صفوی و مذهب و مطالبات ملی را به وجود آورد. برای دستیابی به غنای بیشتر سعی شد با محدود کردن مطالعه روی مفاهیم و مضامینی که در کتیبه‌های موجود در آثار فلزی ایران دوره صفوی، است، مضامین مذهبی و شیعی در قالب "آیات و احادیث قدسی و نبوی"، "انباء و صفات جلاله الله"، "صلوات کبیره بر امامان و چهارده معصوم (ع)" مورد توجه قرار گیرد همچنین هویت ملی، را در قالب اشعار و ابیات فارسی با مضامین عرفانی و غنایی مطمئن نام قرار دهد.

۱.....	پاره اول: ساختار مذهبی و ملی ایران در عصر صفوی
۳.....	فصل اول - ویژگی‌های بنیادین ساختارهای دینی در ایران عصر صفوی
۳.....	۱-۱- ساختار مذهبی در روزگار صفوی
۶.....	۱-۲- دوره‌های تحول زیرساخت‌های نهاد دین در عصر صفوی
۳-۱.....	۱-۳- جایگزینی ساختار طریقتی به شریعتی - مناصب مذهبی [ادیوانی] در ساختار رسمی دینی
۷.....	۳-۱- نمودار ساختار مناصب مذهبی بر اساس کتاب تذکره‌الملوک
۸.....	۱-۱- گزارش و نمودار ساختار مناصب مذهبی از نگاه سیاحان خارجی
۹.....	۱-۲-۱- گزارش و نمودار کمپفر
۹.....	۱-۲-۲- گزارش و نمودار ژان شاردن
۱۰.....	۱-۴-۱- مفاهیم ایدئولوژیک، سیاسی - منابع مشروعیت بخشی پادشاهان صفوی
۱۲.....	۱-۴-۱- شاه (سایه خدا) صاحب قرشاهی، نماینده ائمه (ع)، عنصر مشروعیت
۱۳.....	۱-۴-۲- شاه سایه خدا تعبیر، راجع د فرهنگ عامه و بازتاب آن در شعر صایب
۱۴.....	۵-۱- نگاهی اجمالی به تاریخ نسبی
۱۷.....	۶-۱- مذهب تشیع عنصر هویت‌ساز
۱۷.....	۱-۶-۱- ایجاد وحدت مذهبی
۱۸.....	۲-۶-۱- حفظ استقلال ملی
۲۱.....	فصل دوم - هویت ملی و عناصر وابسته به آن
۲۱.....	۱-۲- هویت
۲۲.....	۲-۲- مؤلفه‌های هویت ایرانی
۲۳.....	۳-۲- مفهوم هویت ملی و هویت قومی
۲۴.....	۴-۲- عوامل و عناصر مؤثر و تعیین کننده هویت
۲۷.....	۵-۲- تحول تاریخی هویت ایرانی
۲۸.....	۶-۲- هویت ایرانی در عصر ساسانی
۳۰.....	۷-۲- مفهوم "ایران" در دوره اسلامی
۳۳.....	۸-۲- هویت ایرانی در عصر صفوی
۳۴.....	۹-۲- علل گرایش و علاقه به تداوم و تأکید بر هویت ملی و ایرانی در بین ایرانیان

۱۰-۲- شاه اسماعیل و وحدت ایران و ایرانی	۳۷
فصل سوم- هنر دوره صفوی و رابطه آن با مذهب در این دوره	۴۳
۱-۳- دوره صفوی، عصر رشد و بالندگی انواع هنرها	۴۳
۲-۳- رابطه بین نهاد دین با فرهنگ و هنر در عهد صفویان	۴۷
۳-۳- دولت و هنر	۴۹
پاره دوم: هنر فلزکاری در عصر صفوی	۵۳
فصل چهارم- تکنیک‌های ساخت و تزئین آثار فلزی در عصر صفوی	۵۵
۱-۴- روش‌ها و تکنیک‌های ساخت آثار فلزی	۵۷
۱-۱-۴- دوانگری	۵۷
۲-۱-۴- مليله کاری (اساس)	۵۷
۲-۴- روش‌ها و تکنیک‌های تزئین آثار فلزی عصر صفوی	۶۱
۱-۲-۴- قلم‌زنی	۶۱
۲-۲-۴- زرگری و جواهرات (جواهرسازی)	۶۲
۳-۲-۴- طلاکوبی روی فولاد	۶۳
۴-۲-۴- فیروزه‌کوبی	۶۳
۵-۲-۴- مرصع [ترصیع] کاری یا فلزکوبی	۶۴
۶-۲-۴- گوز کاری	۶۷
۷-۲-۴- آب کردن	۶۷
۸-۲-۴- مهر کردن	۶۷
۹-۲-۴- کنده کاری	۶۷
۱۰-۲-۴- سیاه قلم	۶۸
۱۱-۲-۴- طلاکوبی/کوفته‌گری	۶۸
۱۲-۲-۴- میناکاری	۷۰
۱۳-۲-۴- ظروف جواهر نشان صفوی	۷۰
۳-۴- فولادسازی و مشبک‌سازی هنر شاخص دوره صفوی	۷۱
۴-۴- نقش و تزئین در اشیای فلزی	۷۶
۱-۴-۴- تزئینات (نقوش) گیاهی یا نباتی	۷۷
۲-۴-۴- تزئینات (نقوش) هندسی	۸۱

۸۴	۳-۴-۴- تزئینات (نقوش) انسانی
۸۵	۴-۴-۴- تزئینات (نقوش) حیوانی و جانوری
۸۶	۵-۴-۴- تزئینات کتیبه‌ای
۸۶	۱-۵-۴-۴- خوش‌نویسی
۸۷	۲-۵-۴-۴- کتیبه
۹۱	۵-۴- هویت ایرانی در تزئینات و نقوش اسلامی
۹۳	فصل پنجم- کتیبه‌نگاری نمود هویت شیعی در آثار فلزی صفوی
۹۳	۱-۵- ۱- ترکار در دوره صفوی
۱۰۰	۲-۵- ۲- کتیبه‌نگاری روی آثار فلزی صفوی
۱۰۳	۳-۵- ۳- انواع آثار زر در دوران صفوی
۱۰۴	۱-۳-۵- ۱- جناف‌افزایی دوره صفوی
۱۰۷	۱-۱-۳-۵- ۱- شمشیر
۱۰۸	۲-۱-۳-۵- ۲- سپر
۱۰۹	۳-۱-۳-۵- ۳- چهار آینه
۱۱۰	۴-۱-۳-۵- ۴- بازوبند، ساعدبند و سینه‌بند
۱۱۲	۲-۳-۵- ۲- ابزار و اشیاء غیر جنگی
۱۱۲	۱-۲-۳-۵- ۱- غلم
۱۱۳	۲-۲-۳-۵- ۲- اسطراب
۱۱۵	۳-۲-۳-۵- ۳- قندیل
۱۱۸	۴-۲-۳-۵- ۴- شمعدان
۱۱۹	۵-۲-۳-۵- ۵- کشکول
۱۲۲	۶-۲-۳-۵- ۶- سکه
۱۲۴	۷-۲-۳-۵- ۷- خط و زبان روی سکه‌های دوره صفوی
۱۲۷	نتیجه‌گیری
۱۲۹	منابع